

УДК 334.024:334.012.64

Б.І. Ковалюк,
аспірант, ННЦ Інститут аграрної економіки УААН

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ

Проведено аналіз економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі, обґрунтовано необхідність його формування в рамках реалізації основних елементів ринкової системи.

The analysis of economic environment of the effective functioning of enterprise is conducted on a village, grounded necessity of forming of environment within the framework of realization of basic elements of the market system.

Досвід індустріально розвинутих країн світу незаперечно доводить, що саме завдяки малому підприємництву створюються нові робочі місця, знижується рівень безробіття, знімається соціальна напруга в одній з найважливіших сфер економічної життєдіяльності людей – соціально-трудових відносинах, відбувається активізація інноваційних процесів, розвивається досконала конкуренція, а відтак зростає добробут населення.

У працях О.Барановського, З.Варналія, В.Геєця, М.Долішнього, І.Лукінова, М.Рушачака, В.Савчука, В.Степаненка, та багатьох інших вчених розкриваються різні аспекти малого підприємництва. Однак, дослідження цієї проблеми знаходиться на початковій стадії, багато методичних та організаційних аспектів, пов'язаних з формуванням економічного середовища функціонування малого підприємництва на селі, належним чином не розкриті.

Визначення основних економічних важелів стимулювання підприємницького середовища на селі обумовило тему даного дослідження.

Економічне середовище ефективного функціонування підприємницької діяльності взагалі і на селі зокрема не можна сформувати або ввести окремим законом чи указом. Реально такий стан економіки може існувати тоді, коли сформовані основні елементи ринкової системи. Враховуючи специфіку сільського господарства, серед них важливо виділити такі, як:

1. Приватна власність. Ринкова система починається з приватної власності на ресурси, у тому числі і на землю. Приватна власність реалізується через права власності і є базисним елементом ринкової економіки. Ринок будь-якого товару може виникнути, якщо у суспільстві реально діють "правила гри", які наділяють суб'єктів господарювання тими або іншими правами. Хто стане спеціалізуватись на виробництві зерна, наприклад, з метою його подальшого обміну на інші товари, якщо по закону земельна ділянка в будь-який час може бути конфіскована на користь держави? Звичайно, можна змусити виробляти зерно силою, шляхом примусу, але тоді не можна говорити про ринок. Неможливо перейти від командно-адміністративної системи до ринкової, в тому числі створити економічне середовище ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі, якщо заборонити функціонування ринку землі, її вільну купівлю і продаж. Заборона в нашій країні вільного ринкового обороту землі зовсім не завадила її купівлі-продажу, але нелегально (наприклад, при продажу будинків у сільській місцевості, дач і т.п.). Це означало, що держава не отримала значні доходи, пов'язані з реалізацією земельних ділянок законним порядком. Законодавче оформлення ринкових відносин, пов'язаних з купівлею-продажем землі – необхідна умова успіху глибоких економічних реформ у сільському господарстві.

Сьогодні в Україні не створено повноцінного ринку землі, що негативно впливає на ефективність функціонування підприємництва на селі. Попри те, що право на приватну власність на землю зафіксоване в Конституції України, Верховна Рада продовжила мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення до 2010 року, а це лише продукує стагнацію відносин на селі, створює загрозу продовольчій безпеці країни. Якщо невідкладно не вирішити це питання, то, по-перше, буде заблокований процес оптимізації землеволодіння і землекористувань приватних сільськогосподарських підприємств, що виникли в результаті земельної реформи. Внаслідок перерозподілу земельних ресурсів у державній власності залишилося 50,7 відсотка земель, у приватну власність передано 49,1, у власність юридичних осіб – 0,2 відсотка. Більш як одинадцять з половиною мільйонів громадян, або 86 відсотків від загальної кількості, що мають право на приватизацію земельних ділянок, його реалізували. Майже сім мільйонів громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) [1]. Сучасна персоніфікація земельної власності майже сімома мільйонами селян неминуче створює негативні явища землекористування – череззумужжя, вкраплення дрібних ділянок інших власників у масиви земель господарств, що в свою чергу гальмує розвиток ефективного товарного виробництва, утруднює охорону та відновлення земель. Без застосування механізмів купівлі-продажу неможливо ліквідувати ці явища.

По-друге, подальша заборона вільного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення неминуче шкодить соціальним та економічним інтересам мільйонів селян. Адже більшість з них не мають належних професійних знань, досвіду, фізичних можливостей займатись аграрною працею в товарному ринковому середовищі. Їх родичі-спадкоємці проживають переважно в іншій місцевості і не збираються самостійно працювати на землі. Селяни старих вікових груп не зможуть сподіватись на забезпечену земельною власністю старість, якщо не матимуть можливості її реалізувати за справжньою ринковою ціною. Нинішня вартість земель сільгоспризначення в Україні коливається в межах 7-10 тис. грн. за гектар [2].

По-третє, заборона вільного обігу земельних ділянок означатиме неврахування ефекту масштабу в сільському господарстві, що передбачає створення і ефективне співіснування малих і великих конкурентоспроможних господарств ринкового типу.

По-четверте, одним із головних негативних наслідків мораторію на продаж-купівлю землі є зниження інвестиційної привабливості української аграрної економіки, пов'язаної з підвищенням ризику вкладень. Доведено, що ефективне господарювання можливе за наявності не менш як 300 гектарів землі. За граничних меж земельної власності на рівні 100 гектарів іпотечне кредитування стає неефективним з боку економічних інтересів банківської системи. Сьогодні розвиток земельних відносин гальмується заборонаю на функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, яка була пролонгована. Згідно зі змінами, громадяни та юридичні особи до 1 січня 2015 року зможуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею лише до 100 гектарів [1]. Чим менший розмір сільськогосподарського підприємства, тим, як правило, більша ступінь ризику при наданні позики, і тим більший позичковий відсоток буде стягувати кредитор, щоб компенсувати цей ризик. Така ситуація негативно впливає на ефективність функціонування підприємницької діяльності на селі.

По-п'яте, продовження мораторію на відчуження земель сповільнить процес підвищення ефективності вітчизняного сільськогосподарського виробництва шляхом істотного скорочення зайнятості в цій сфері.

Таким чином, земля, котра перестала бути державною власністю, не може бути предметом купівлі-продажу і брати участь у повноцінному фінансовому обороті. А це, за деякими оцінками, активи вартістю від 220 до 400 млрд. грн. [2].

Можна спрогнозувати, що початок торгів землею, безумовно, зачепить фінансову сферу. Збільшення кількості людей, які бажають взяти кредит під свіжо матеріалізовану у фінансовому обороті заставу, негативно позначиться на ситуації. Частина банків, користуючись ситуацією на ринку позичкових капіталів, підніме відсоткові ставки. Але це буде їхньою другою реакцією на проблему. Першою стане значне зниження облікової вартості земельної застави, що позитивно вплине на ефективність функціонування підприємницької діяльності на селі.

Отже, початок вільної купівлі-продажу землі, безумовно, залучить значні кошти в аграрний сектор, що буде сприяти формуванню ефективного економічного середовища в сільському господарстві вітчизняної економіки. Однак сьогодні законодавча база України не підготовлена до таких дій. Загалом тридцять статей нового Земельного кодексу передбачають ухвалення нових законів, без яких кодекс не міг повноцінно функціонувати. На думку деяких вчених, назрів час для підготовки абсолютно нового Земельного кодексу України, який має позбутися норм перехідного періоду та ввібрати в себе всі прогресивні норми нині чинних та нових законів, ухвалення яких передбачається найближчим часом [1].

Необхідно врахувати і той факт, що проблеми формування земельного ринку викликають чи не найбільше суперечок у політичному середовищі України. З одного боку, без формування земельного ринку агрореформа залишається інституційно незавершеною. А з іншого – це найбільш болюче для села питання: економічна доцільність земельного ринку входить у суперечність із можливими соціальними проблемами. Відповідно, громадська думка щодо формування ринку земель сільськогосподарського призначення залишається вкрай консервативною. За результатами дослідження 2005 року, 46 відсотків селян вважають, що земля не повинна стати товаром [3].

2. Другим важливим елементом ринкової системи, який впливає на формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі, є свобода підприємництва і вибору. Цей елемент тісно пов'язаний з приватною власністю. Свобода підприємництва означає, що немає ніяких перепон для вступу і виходу з будь-якої конкретної галузі виробництва. Підприємці можуть організувати виробництво по своєму вибору і продавати свій товар також по вибору самої фірми. Свобода вибору означає, що володарі матеріальних ресурсів і грошового капіталу можуть використовувати або реалізовувати ці ресурси на свій розсуд. Вона означає також, що робітники можуть зайнятися будь-яким видом праці, на який вони здатні, а споживачі вільні у межах своїх грошових доходів купувати товари і послуги.

Чим більший рівень конкуренції в галузі, тим необхідність свободи підприємництва і вибору є значимішою. Сільське господарство, як уже відмічалось, належить до числа найбільш конкурентних галузей народного господарства. У цій галузі найбільш динамічно в останні роки розвивались господарства населення, які належать до малого підприємництва на селі.

Державний комітет статистики України визначає господарства населення як “сукупність осіб (або одна особа), які проживають разом і ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо. У сфері сільськогосподарського виробництва господарства населення використовують землі для ведення особистого селянського господарства, колективного садівництва і городництва, сінокосяння та випасу худоби, ведення товарного виробництва” [4]. Відмітимо, що з 1990 року частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства незмінно зростала і досягла у 2007 році 60,3 відсотка, хоч у 2006 році цей показник становив 66,0%. Це свідчить про те, що умови формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі в Україні не поліпшилися. Тим більше, що в 2007 році відбулося зростання виробництва продукції сільського господарства до 66257 млн. грн. у порівнянні з 55267 млн. грн. у 2006 році [4].

На жаль, 2008 рік не став кроком у напрямі формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі. Уряд України, особливо у першій половині зазначеного року, дедалі більше тяжів до цілковитої централізації й “ручних” методів управління. Це засвідчують, наприклад, конфлікти і протистояння між Кабміном і Верховною Радою навколо імпорту цукру-сирцю або ж спеціальних преференцій державним компаніям на зерновому ринку тощо. На практиці науково не продумана, нерациональна участь держави в агробізнесі завдає суспільству великих збитків. Деякі спеціалісти розмір таких збитків в агросекторі України оцінюють в один мільярд гривень у рік [5].

3. Важливим елементом ринкової системи, який впливає на формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі, є мотивація трудової діяльності з урахуванням особистого інтересу. Суть його полягає в тому, що особистий інтерес формує фундаментальний образ різних економічних одиниць, коли вони реалізують свій вільний вибір. Мотив особистого інтересу надає направленість і упорядкованість функціонуванню економіки, яка без такого інтересу виявилася би надзвичайно хаотичною. Кожна економічна одиниця прагне робити те, що вигідно їй самій. В Законі України “Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 року” відмічено, що для підприємницької діяльності на селі потрібне “створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі, які сприяють гармонізації інтересів власників та найманих працівників” [6]. Правда, специфіка сільського господарства полягає в тому, що значна частина виробництва здійснюється без найму робочої сили. Мова йде про особисті селянські господарства, а також про частину фермерських господарств, які залучають до сільськогосподарських робіт тільки членів своїх сімей. Тут мотивація з урахуванням власних інтересів проявляється по-іншому, ніж в умовах найму робочої сили. Вона пробуджує в людях високу економічну активність, інтерес та відповідальність за наслідки праці.

4. Дуже важливим елементом ринкової системи є конкуренція. Свобода вибору служить основою для конкуренції, як корінної властивості ринкової економіки. Конкуренція є основним регулюючим механізмом у ринковій економіці, який впливає на формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі. Конкуренція змушує швидше реагувати на потреби та бажання споживачів, прискорює введення новачів, забезпечує можливість більшого вибору товарів та послуг, призводить до зниження цін тощо. Більшість економістів вважають, що на ринку сільськогосподарської продукції рівень конкуренції є одним з найвищих в економіці. Наприклад, якщо брати до уваги тільки малі підприємства України, то їх кількість з 2000 по 2008 роки в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві зросла з 7839 до 14653 [4].

Створення конкурентного середовища передбачає, що в економіці діють “правила гри”, які ставлять виробників у приблизно однакові виробничо-комерційні умови. Наприклад, введення у свій час вільних економічних зон та зон пріоритетного розвитку, при їх очевидних перевагах з точки зору вирішення ряду проблем в економіці, на конкурентне середовище впливало негативно. В аграрному секторі економіки також повинні створюватися “правила гри”, які сприяли б через конкуренцію створенню умов більш ефективного функціонування підприємницької діяльності. Однак сьогодні ситуація в сільському господарстві України далека від нормальної. Наприклад, за деякими підрахунками, у 2005 році 6 відсотків компаній вітчизняного аграрного сектора одержали 95 відсотків від загального обсягу бюджетних коштів [5]. Така ситуація не сприяє створенню ринкового конкурентного середовища і не підвищує ефективність підприємницької діяльності на селі в цілому.

5. Важливим елементом ринкової економіки, який чинить глибокий вплив на формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі, є система ціноутворення. Вона є основним координуючим механізмом ринкової організації виробництва і впливає на поведінку людей. При переході сільського господарства до ринку ліквідується система встановлення закупівельних цін. Відносини між господарствами і закупівельними, переробними підприємствами будуються на договірній основі. Однак введення нової системи ціноутворення в сільському господарстві методом шокової терапії виявилось неефективним. Більш прийнятним є поетапний перехід до вільних ринкових цін, який передбачає дотримання таких основних принципів: 1) одночасне упорядкування закупочних, оптових і роздрібних цін у погодженні з переяслом цін і тарифів на промислову продукцію і послуги на принципах рівного прибутку на одиницю вкладених засобів і витрат праці; 2) встановлення верхньої і нижньої межі договірних цін; 3) поступовий перехід від директивно встановлених до договірних регульованих і вільних цін, які формуються під впливом попиту і пропозиції.

Такий поетапний перехід у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію в Україні було порушено. І, як наслідок, переробні галузі, користуючись монопольним становищем і лібералізацією цін, закуповували у сільськогосподарських товаровиробників сировину за цінами, які не відшкодовували витрат на її виробництво. Це призвело до того, що повністю збитковим стало тваринництво. Більшість підприємств галузі рослинництва також були збитковими.

В останні два роки ситуація в тваринництві аграрного комплексу України суттєво погіршувалась. Єдиним сектором економіки, де поголів'я худоби зросло у порівнянні з 1985 роком, були господарства населення, а також фермерські господарства (у порівнянні з 1995 роком). Але у цілому ситуація в тваринницькому комплексі України є надзвичайно складною.

Економічне середовище ефективного функціонування підприємницької діяльності взагалі, і в сільському господарстві зокрема, може бути сформоване тільки в рамках реалізації основних елементів ринкової системи. Не можна позитивно вирішити часткові завдання без розв'язання загальних проблем. Причому потрібно враховувати, що всі елементи нової системи функціонально й органічно пов'язані між собою, і система працює тільки при наявності всіх елементів.

Аналізуючи теоретичні та методичні засади функціонування сільського підприємництва, необхідно враховувати концепцію паритету. Наприклад, в США закон 1933 року про регулювання сільського господарства визначив концепцію паритету як наріжний камінь сільськогосподарської політики [7]. Суть концепції можна подати в реальному і номінальному вираженні. В реальному вираженні паритет передбачає, що кожного року певний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції повинен дозволити аграрному виробнику отримати теж певний обсяг кількості товарів і послуг.

Концепція паритету передбачає, що якщо ціна дизельного пального збільшилася в три рази протягом певного періоду часу, ціна зерна також повинна збільшитись у три рази.

Протягом усіх років незалежності України, та й у радянські часи, індекс паритету на сільськогосподарську продукцію не підтримувався. Найкраща ситуація з цим показником у нашій державі була у 2000-2001 роках[8].

Однак підтримка державою паритету цін створює і певні проблеми у розподілі ресурсів. Справа в тому, що використання концепції паритету зобов'язує державу підтримувати ціни на продукцію сільськогосподарського виробництва на рівні, який перевищує зрівноважений. Ці підтримувані ціни призводять до постійного утворення надлишків сільськогосподарської продукції. Надлишкова сільськогосподарська продукція чинить тиск на ринок праці аграрного сектора економіки. Підтримувані державою сільськогосподарські ціни стимулюють зростання зайнятості. Однак суспільство несе збитки тому, що підтримування цін сприяє економічній неефективності, заохочуючи надлишковий розподіл ресурсів у сільське господарство.

Формування економічного середовища ефективного функціонування підприємницької діяльності на селі передбачає побудову прогнозованого ринку виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Держава повинна створювати умови для збільшення попиту на неї. Кінцева переробка сільськогосподарської продукції в нашій країні далека від світових зразків. Наприклад, у високорозвинутих країнах і держава, і приватний сектор витрачають значні кошти на наукові дослідження, мета яких – знайти нові способи використання сільськогосподарських продуктів. Виробництво “бенголя” – суміші бензину і алкоголю, виготовленого із зерна, – було однією з спроб створення нового попиту на аграрну продукцію в 70-х роках XX століття. Загалом, виробництво енергоносіїв з рослин відоме ще з початку XX століття, але тоді розвитку цієї ідеї завадило використання нафти. Тепер, коли нафтові поклади майже вичерпані, людство все більш активно шукає альтернативні види пального. Вчені багатьох країн дедалі частіше звертають увагу на так зване біопальне, тобто пальне, виготовлене з тваринного жиру і рослин. Приміром, соняшникова олія – ідеальна сировина для виробництва так званого водневого пального і дає майже ідеальний чистий водень. Найголовніше, що це відновне джерело енергії, яке не має шкідливих для людей і екології домішок, не містить сполук важких металів і сірки, легко розкладається у повітрі, має втричі вищу температуру займання, ніж нафтове паливо, а значить безпечніше [9].

Україна – енергозалежна держава. За статистикою, лише половину потрібних їй енергоносіїв вона виробляє сама. Крім того, 75 відсотків природного газу та 85 відсотків сирої нафти Україна імпортує [9]. Тому проблема застосування альтернативних видів палива для нашої держави є актуальною.

Кабінет Міністрів України схвалив концепцію програми розвитку виробництва дизельного біопалива на період до 2010 року. Згідно з нею, Україна має виробляти і споживати в 2010 році понад 520 тисяч тонн біопалива. На реалізацію програми потрібно близько 170 мільйонів євро [10]. Передбачається збільшити площі під ріпаком до трьох мільйонів гектарів (10% у структурі посівів сільськогосподарських культур) і в такий спосіб вирішити проблему забезпечення сільського господарства країни власним біодизельним паливом. У цьому зв'язку планується побудувати найближчим часом п'ять заводів (кожний потужністю в 100 тисяч тонн)

з переробки ріпакового насіння. Існують також плани з переорієнтації майже половини спиртогорілчаних заводів на виробництво етанолу – добавки в бензин, яка дасть можливість зменшити на 10 відсотків кількість споживаного сьогодні пального [11].

Формування підприємницької діяльності на землі неможливе без розвитку ефективного іпотечного ринку. Зародки такого ринку в Україні вже існують. Спеціалізованих іпотечних банків поки що немає, тому цією діяльністю займаються комерційні. Однак, по-перше, це питання не врегульоване на законодавчому рівні, а по-друге, в Україні не існує іпотеки сільськогосподарських земель, бо вона не є об'єктом ринкової економіки. [12].

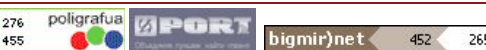
Багато хто вважає, що відсутність ринку землі компенсує її оренда. Це помилкова думка. Оренда може бути ефективною лише у взаємодії з механізмом купівлі-продажу землі, її реального відчуження. А без них з орендою виникають серйозні проблеми. Вона не тільки призводить до виснаження землі, її хижацької експлуатації, а й, поглинаючи значну частину накопичень, істотно зужує можливість інтенсивного землеробства. Саме ринок землі має остаточно сформувати імовірний устрій аграрних відносин в Україні. Звичайно, йдеться про дуже тривалий процес. Можливо, для становлення реального власника землі, ефективного фермера потрібні два-три покоління. Однак сьогодні сільському господарству України необхідна концентрація землеволодіння. Це можуть бути не тільки фермерські (сімейні), а й великі спеціалізовані, пов'язані з наукою, промисловістю і фінансовим капіталом, акціонерні господарства. Оренда в цьому – тільки перешкода.

Підбиваючи підсумки розгляду питання щодо макроекономічних інструментів розвитку економічного середовища стимулювання підприємницької діяльності на селі, слід відмітити, що ця проблема може бути вирішена тільки комплексно у напрямі створення основних елементів ринкової системи. Сьогодні потрібно піднімати насамперед соціальний статус і престиж господаря землі, фермера, розглядати приватну власність на землю не тільки як джерело економічних переваг, а й як основу нового суспільного устрою.

Список використаної літератури:

1. Оніщук М. Мораторій на відчуження землі як результат чотирнадцяти років земельної реформи в Україні // *Голос України*. – 2005. – 5 жовтня. – № 187.
2. Манько В. Скільки коштуватиме гектар через рік? // *Дзеркало тижня*. – 2005. – 21 грудня. – № 50.
3. Осташко Т. Українське село вступає у рік села // *Дзеркало тижня*. – 2005. – 26 листопада. – № 46.
4. Статистичний збірник Україна у цифрах у 2007 році Державний комітет статистики України [за ред. О.Г. Осауленка]. – К., Консультант, 2007р. – 259с. ISBN 966-8459-22-1
5. Козаченко Л. Як ми девальвували імідж житниці Європи // *Голос України*. – 2005. – 16 листопада. – № 217.
6. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” // *Голос України*. – 2005. – 16 листопада. – № 217.
7. Макконелл К.Р., Брю С.Л. *Економікс: принципи, проблеми и политика*. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – 400 с.
8. Карпенко О. Розірвати зачароване коло // *Сільські вісті*. – 2005. – 18 жовтня. – № 121.
9. Конюшок Д. Біопальне з... курятини // *Експрес*. – 2005. – 8-15 грудня. – № 129.
10. Біопаливо для села. // *Сільські вісті*. – 2006. – 6 січня. – № 2.
11. Рожан О. Росіяни подарували нам національну Адею // *Дзеркало тижня*. – 2006. – 14 січня. – № 1.
12. Малолеткова О. Земля стала приватною власністю // *Урядовий кур'єр*. – 2006. – № 3.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2009 р.

ТОВ "ДКС Центр"